

павінна даць штуршок карэннаму павышэнню эфектыўнасці ўсёй вытворчасці. «У цяперашняй пяцігодцы, — зазначалася на ХХХ з'ездзе КПБ, — трэба не толькі павялічваць выпуск прадукцыі машынабудавання і металапрацоўкі на 45—50 працэнтаў, але і перайсці на масавы выраб тэхнікі новых пакаленняў, здольных забяспечыць шматразовае павышэнне прадукцыйнасці працы»¹. У гэтых мэтах у шырокіх маштабах ажыццяўляюцца меры па пераабсталяванню машынабудавання на аснове паскоранага ўкаранення прагрэсіўнай вытворчасці станкоў з лікавым праграмным кіраваннем, гібкіх аўтаматычных модуляў, комплексаў абсталявання, аснашчанага прамысловымі робатамі, пераналаджваемых аўтаматычных ліній. Намечана выканаць 39 рэспубліканскіх навукова-тэхнічных праграм па механізацыі і аўтаматызацыі вытворчых працэсаў, пашырэнню ўжывання вылічальнай тэхнікі, удасканаленню тэхналагічных працэсаў у мікраэлектроніцы, па праблемах паверхневага ўмацавання дэталей машын, парашковай металургіі, рацыянальнаму выкарыстанню адходаў вытворчасці і г. д.

На рашэнне практычных задач, якія адкрываюцца навукова-тэхнічнай рэвалюцыяй, нацэльвае рэспубліканская комплексная праграма «Інтэнсіфікацыя». На аснове яе распрацовак прадугледжана атрымаць у прамысловасці за кошт укаранення мерапрыемстваў навукова-тэхнічнага прагрэсу і навуковай арганізацыі працы звыш 90 % агульнага прыросту прадукцыі і болей за 80 % эканоміі ад зніжэння яе сабекошту.

РАЗВІЦЦЁ НАВУКОВАГА ПАТЭНЦЫЯЛУ Ў БЕЛАРУСІ (СЯРЭДЗІНА 60-х — 80-я гг.)

Г. У. КАРЗЕНКА,

кандыдат гістарычных навук

Рашаючае значэнне ў сацыялістычным грамадстве, як гэта вынікае з сутнасці матэрыялістычнага разумення гісторыі, надаецца эканамічнаму росту на аснове паглыблення навукова-тэхнічнай рэвалюцыі. У гэтай сувязі ўзрастае роля навукі ў якасным пераўтварэнні прадукцыйных сіл, удасканаленні грамадскіх адносін, пераводзе эканомікі на інтэнсіўны шлях развіцця. З най-

¹ Матэрыялы ХХХ з'езда КПБ. Мн., 1986. С. 17.

большай паўнатой гэта ўвасоблена ў дакументах КПСС, якія выставілі і ўсебакова абгрунтавалі стратэгію паскарэння сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны на аснове навукова-тэхнічнага прагрэсу. У практычнай рэалізацыі гэтага стратэгічнага курсу важнейшым рэсурсам краіны з'яўляецца яе інтэлектуальны патэнцыял, галоўнай састаўляючай якога з'яўляецца навука і яе кадры.

Значнага ўзроўню дасягнуў навуковы патэнцыял Беларусі. У цяперашні час у рэспубліцы дзейнічае 161 навуковая установа, з іх звыш 30 (інстытуты электронікі, біяарганічнай хіміі, мікрабіялогіі, прыкладной фізікі, металапалімерных сістэм, медыцынскай генетыкі, ядзерных праблем, парашковай металургіі і інш.) былі адкрыты ў апошнія два дзесяцігоддзі. Адбыліся змены ў іх тэрытарыяльным размяшчэнні па эканамічных раёнах. Яны ёсць ва ўсіх абласных гарадах рэспублікі. У сістэме прамысловых прадпрыемстваў і ведамстваў, на прадпрыемствах працуюць дзесяткі навукова-даследчых, тэхналагічных і праектных інстытутаў, канструктарскіх бюро і лабараторый. Навуковыя доследы праводзяцца ў 33 вышэйшых навучальных установах, дзе таксама дзейнічаюць праблемныя і галіновыя лабараторыі, спецыяльныя канструктарскія бюро з вопытнай вытворчасцю. Істотна вырасла як колькасна, так і якасна матэрыяльна-тэхнічная база навукі Савецкай Беларусі. Былі пашыраны вытворчыя плошчы НДІ: анкалогіі і медыцынскай радыялогіі, кардыялогіі, бульбаводства і плодаагародніцтва, электронна-вылічальных машын, глебазнаўства і аграхіміі, фізіка-тэхнічнага інстытута, ядзернай энергетыкі, біяарганічнай хіміі і інш. Для больш эфектыўнага выкарыстання апаратурнага парка былі адкрыты пры АН БССР і вышэйшых навучальных установах цэнтры калектыўнага ўладання прыборамі для крыягенных, электронна-мікраскапічных даследаванняў, рэнтгенаструктурнага аналізу. Усесаюзную вядомасць набыў Цэнтр аўтаматызаваных спектраскапічных даследаванняў, які дзейнічае пры Інстытуце фізікі АН БССР з 1973 г.

Рост навуковых і вышэйшых навучальных устаноў, а таксама заводскіх лабараторый патрабаваў рашэння праблемы падрыхтоўкі навуковых кадраў. Каб уявіць сабе размах і тэмпы, змены колькаснага боку гэтага працэсу, дастаткова ахарактарызаваць дынаміку нарошчвання колькасці асоб, якія прафесіянальна займа-

юцца навуковай дзейнасцю. З 1965 па 1988 г. колькасць вучоных БССР узрасла больш чым на 60% і склала 44 тыс. чалавек, у тым ліку 1177 дактароў і 14,5 тыс. кандыдатаў навук. У пачатку 60-х гг. Беларуская ССР па абсалютнай колькасці навуковых работнікаў займае сёмае месца сярод саюзных рэспублік, у 1970 — пятае і ў 1988 — трэцяе (пасля РСФСР і УССР). У далейшым асноўнае прырашчэнне інтэлектуальнага патэнцыялу рэспублікі будзе ажыццяўляцца галоўным чынам за кошт узмацнення якасных характарыстык сацыяльнага развіцця навуковай інтэлігенцыі. Даючы агульную ацэнку структуры навуковых кадраў, што склалася ў дадзеным рэгіёне, можна прызнаць цалкам абгрунтаваным як у чыста навуковым, так і ў сацыяльна-эканамічным сэнсе перавагу ўдзельнай вагі навуковых работнікаў у фізіка-матэматычных, тэхнічных і эканамічных навук, з якімі непасрэдна звязана інтэграцыя навукі, тэхнікі і вытворчасці. У гэты перыяд іх рост адбываўся апераджальнымі тэмпамі ў параўнанні з другімі галінамі ведаў.

Адзначаючы негатыўныя тэндэнцыі фарміравання кадравага корпуса навукі, падкрэслім, што па ліку дактароў навук (у пераліку на 10 тыс. насельніцтва) Беларусь знаходзіцца на восьмым месцы сярод саюзных рэспублік, а па ліку кандыдатаў навук — на дзевятым. Многія навуковыя ўстановы, ВНУ і асабліва заводскі сектар навукі слаба забяспечаны кадрамі вышэйшай кваліфікацыі. А менавіта ж ад гэтай катэгорыі залежыць эфектыўнасць навукі, хуткая рэалізацыя навуковых вынікаў на практыцы, забеспячэнне высокага ўзроўню вучэбных заняткаў у вышэйшых навучальных установах. Па сутнасці, не прыўнеслі прынцыповых змен у паляпшэнне структуры кадраў пастановы партыі і ўрада 60—80-х гг., паколькі яны мелі палавінчаты характар і не падмацоўваліся адпаведнымі арганізацыйнымі мерамі.

Пралікі дырэктыўных органаў планавання навукова-тэхнічнага прагрэсу прывялі да таго, што на працягу шэрага год Беларусь адчувае недахоп высокакваліфікаваных вучоных па такіх важных напрамках, як вылічальная матэматыка, інфарматыка, машыназнаўства, мікрабіялогія і інш. Усё гэта патрабуе радыкальнага ўдасканалвання кадравай палітыкі ў сферы навукі, узмацнення дынамізму навуковых кадраў, істотнага павышэння эфектыўнасці іх дзейнасці. Выклікае

непакоі і пастарэнне навуковых кадраў, якое наглядаецца ў параўнанні з пачаткам 70-х гг. і якое парушае рацыянальныя суадносіны паміж вучонымі розных узростаў і вопыту, паміж пачынаючымі спецыялістамі і сталымі вучонымі. Вось што сведчыць статыстыка. Сёння сярэдні ўзрост акадэмікаў і членаў-карэспандэнтаў АН БССР складае 68 гадоў, прычым гэты паказчык за апошнія 20 гадоў няўхільна павялічваўся. Сярэдні ўзрост дактароў навук — 56 гадоў, кандыдатаў навук — 44 гады, кіраўнікоў навукова-даследчых падраздзяленняў — 53. Прычын гэтаму шмат. Адышлі ў гісторыю многія прызнаныя навуковыя аўтарытэты, якія не падрыхтавалі маладой змены, здольнай прадоўжыць справу сваіх настаўнікаў. Адбілася і ганебная практыка застоўных гадоў, калі таленавітых вучоных доўга не хацелі заўважаць ці свядома перашкаджалі ім. Сур'ёзныя недахопы былі ў рабоце аспірантуры, набор у якую ў многіх выпадках ажыццяўляўся без дастатковага выяўлення агульнай эрудыцыі, прафесійных ведаў і творчых здольнасцей тых, хто паступаў.

Гібкі, нефармальны падыход да кадравай палітыкі — абавязковая ўмова перабудовы работы, пераходу навукі на інтэнсіўны шлях развіцця. Прэзідыумам АН БССР прынята рашэнне штогод абнаўляць пяць працэнтаў супрацоўнікаў інстытутаў у лік прыёму на работу маладых спецыялістаў, стварэння для іх неабходных умоў для атрымання вынікаў сусветнага ўзроўню. Адноўлена пры вядучых установах і ВУ дактарантура, у якую прымаюцца кандыдаты навук маладзей за 40 год. Аднак у жыцці працэс амаладжэння ідзе марудна, нерашуча, са спасылкай на аўтарытэты і традыцыі, што склаліся. Кансерватызм пранік глыбока, усталяваўся трывала, і часам навуковыя калектывы знаходзяцца ў залежнасці ад тых структур (у тым ліку і адмоўных), якія набываліся дзесяцігоддзямі. Самая галоўная небяспека — акасяненасць арганізацыйных форм у інстытутах і ВУ.

Калі прааналізаваць дзейнасць навуковай інтэлігенцыі, узмацненне яе ўплыву на фарміраванне і рэалізацыю планаў эканамічнага і сацыяльнага развіцця, то падкрэслім, што многія калектывы рэспублікі працуюць практычна на ўсіх важнейшых напрамках сучаснай навукі і тэхнікі. За апошнія 20 гадоў вучоным Беларускай ССР прысуджаны 2 Ленінскія і 16 Дзяржаўных прэмій СССР, імі здзейснена 7 навуковых адкрыццяў.

Міжнароднае прызнанне атрымалі працы матэматыкаў. Сфарміравалася беларуская школа ў галіне алгебры, алгебраічнай геаметрыі і тэорыі лікаў. Распрацаваны важны перспектыўны напрамак па даследаванню матэматычных праблем аўтаматызацыі праектавання звышвялікіх інтэгральных схем. Нашы вучоныя ўдзельнічаюць у стварэнні адной з першых савецкіх супер-ЭВМ. Разам з гэтым ажыццяўляецца распрацоўка масавых сродкаў вылічальнай тэхнікі, асабістых ЭВМ з праграмным забеспячэннем для шырокага насычэння галін народнай гаспадаркі, навукова-даследчых арганізацый, камп'ютэрызацыі розных звёнаў сферы адукацыі і ўжывання ў быцце. Сусветную вядомасць атрымалі вынікі фундаментальных даследаванняў у галіне лазернай фізікі і нелінейнай аптыкі, крышталёаптыкі. Далейшае развіццё атрымалі даследаванні па такіх актуальных навуковых напрамках, як высокатэмпературная звышправоднасць, аптычная апрацоўка інфармацыі, мембранная тэхналогія, лазерна-аптычнае і спектральнае навуковае прыборабудаванне. Адпавядаюць лепшым сусветным дасягненням комплексныя тэарэтыка-эксперыментальныя даследаванні працэсаў цепла- і масапераносу ў капілярна-порыстых целах, а таксама распрацаваныя тэхналогіі ўмацавання металаў, працэсы гідрадынамікі ў складаных сістэмах. Гэтыя і іншыя дасягненні навукі ўвасабляюцца ў прынцыпова новыя тэхналогіі, матэрыялы, машыны, прыборы, рэалізуюцца ў практыцы народнай гаспадаркі, сацыяльнага і культурнага будаўніцтва. Буйныя навуковыя абагульненні зроблены ў розных напрамках хіміі, біяхіміі, фотасінтэзу, нейрафізіялогіі і іншых галінах.

Вялікі аб'ём даследаванняў вядзецца па праблемах аграпрамысловага комплексу: арыгінальныя работы выкананы па вывучэнню асноў гетэрозісу, ужыванню біялагічных прэпаратаў для аховы раслін, бактэрыяльных азотных угнаенняў. Упершыню былі ажыццёўлены буйнамаштабныя даследаванні глебавага покрыва рэспублікі, завершана вывучэнне рэдкіх відаў жывёл і раслін, і тых, якія знаходзяцца пад пагрозай знікнення, што дазволіла выдаць Чырвоную кнігу Беларускай ССР (цяпер рыхтуецца другое выданне).

Шэраг перспектыўных работ вучоных-медыкаў украіны ў клінічную практыку краіны. Пасля аварыі на Чарнобыльскай АЭС яны пачалі даследаванні комплексу праблем, звязаных з вывучэннем уздзеяння малых

доз радыяцыі на арганізм чалавека і жывел, і пошуку шляхоў зніжэння вынікаў апраменьвання.

Вучонымі-грамадазнаўцамі і гуманітарыямі выданы вялікія абагульняючыя працы па гісторыі рэспублікі, рабочага класа, беларускай літаратуры, беларускай народнай творчасці, беларускай дыялекталогіі і інш. Такіх фундаментальных прац у нас яшчэ не было, і іх стварэнне, бясспрэчна, патрэбна занесці ў актыў навуковай інтэлігенцыі.

Але за агульнымі дасягненнямі навуковай думкі нельга не заўважаць буйных недахопаў і пралікаў у ажыццяўленні навукова-тэхнічнай палітыкі. У 70-х — першай палове 80-х гг. суб'ектывізм і валютарызм, парушэнне законнасці і элементарных норм этыкі параджалі ў савецкім грамадстве, у тым ліку і ў навуцы, застойныя з'явы. Ва ўмовах пераважнасці экстэнсіўных фактараў эканомікі навука таксама развівалася пераважна па экстэнсіўнаму шляху. Значныя страты прычынялі валявыя адміністрацыйна-распарадчыя метады кіраўніцтва, якія ставілі ў жорсткія рамкі самастойнасць і ініцыятыву навуковых калектываў. Нярэдка заданні дзяржаўных і партыйных органаў даваліся без уліку магчымасцей вучоных. Гэта прыводзіла да змяненняў раней распрацаванай тэматыкі, выклікала нервовасць і безадказнасць кадраў, парушэнне тэрмінаў, а часам і невыкананне планаў. З другога боку, шэраг перспектывных галін даследаванняў (напрыклад, у інфарматыцы, біятэхналогіі, хіміі, мікраэлектроніцы, медыцынскай генетыцы) не атрымалі своечасовай падтрымкі. Востра стаяць у рэспубліцы праблемы экалогіі, рацыянальнага комплекснага выкарыстання прыродных рэсурсаў, стварэння і асваення малаадходных і безадходных тэхналогій у розных галінах народнай гаспадаркі. Аднак і тут прапановы вучоных «танулі» ў ведамаснай каруселі асобных міністэрстваў, ведамстваў, аб'яднанняў (Салігорскі калійны камбінат).

Не надавалася належнай увагі навуковым даследаванням у вышэйшых навучальных установах, галіновых інстытутах. Тым самым аказаліся разарванымі сувязі паміж навукай і народнай гаспадаркай, паміж навукай і вышэйшай школай. Такая сітуацыя не магла не прывесці да застою ў навуцы і тэхніцы, да адставання ад сусветнага ўзроўню ў шэрагу вядучых навуковых напрамкаў.

Аналізуючы становішча, якое склалася ў савецкай навуцы ў папярэднія гады, і перспектывы яе развіцця, М. С. Гарбачоў на XIX Усесаюзнай канферэнцыі КПСС адзначыў, што навука не была ўключана ў неабходнай меры ў агульную дзяржаўную планавую сістэму як неад'емны кампанент, без якога немагчыма распрацоўка і ажыццяўленне сацыяльна-эканамічнай палітыкі ў самым шырокім сэнсе гэтага слова. У выніку за апошнія дзесяцігоддзі грамадскі статус навукі і прэстыж навуковай дзейнасці яўна панізіліся.

Заглядаючы сёння ў мінулае, можна вылучыць некалькі буйных (стратэгічных) пралікаў, вынікі якіх не ўдаецца ў поўнай меры пераадолець і ў цяперашні час. **Першы.** Праблема фінансавання навукі вырашалася з пазіцыі моцнай недаацэнкі яе ролі ў жыцці грамадства. У 1987 г. з бюджэту рэспублікі на навуку прыходзілася 2,2 %, у той час як па краіне — 5,1 %. Выпраўленне такога становішча — задача не простая, і рашаць яе трэба неадкладна, уводзячы новае планаванне і фінансаванне навукі, актыўна выкарыстоўваючы палітыку прыярытэтаў, а таксама новыя конкурсныя і льготныя формы фінансавання. **Другі.** Пастаноўка навуковых даследаванняў па актуальных праблемах не забяспечвалася матэрыяльна, што кампраметавала навуковую палітыку. Патрэбнасці ў каштоўных прыборах задавальняліся толькі на 30—50 %, прыходзілася ў вялікіх колькасцях закупліваць дарагую лазерную, аптычную, спектральную тэхніку замежнай вытворчасці, што затармазіла ўласнае навуковае прыборабудаванне. Востра стаіць, у прыватнасці, пытанне аб аўтаматызацыі навуковага пошуку, што дазваляе скараціць тэрміны і выдаткі пры правядзенні эксперыментаў, павысіць прадукцыйнасць працы, а таксама стварыць умовы для змястоўнай творчай працы даследчыкаў. Пераважная большасць інстытутаў АН БССР (за выключэннем матэматыкі, тэхнічнай кібернетыкі, цепла- і масаабмену), вышэйшых навучальных устаноў, галіновых НДІ адчуваюць вялікія цяжкасці па ўкараненню ў практыку эксперыменту, фізічнага і лікавага мадэліравання з выкарыстаннем ЭВМ. Склаўся востры дэфіцыт магутнасцей парка ЭВМ і асабістых камп'ютэраў. У многіх навуковых установах няма не толькі вылічальнай тэхнікі, але і неабходных кадраў. **Трэці.** Аб тым, што галоўнай задачай навукі павінна быць развіццё фундаментальных даследаванняў, і раней гаварылася

і пісалася нямала. Але на практыцы да іх прымяняўся утылітарны падыход, выстаўляліся неабгрунтаваныя патрабаванні даць імгненны эффект. Такі недалянабачны падыход часта прыводзіў да страты дасягнутых раней рубяжоў, да адставання на ключавых напрамках, як гэта здарылася ў Інстытуце ядзернай энергетыкі АН БССР і інш.

Уплыў навукі на матэрыяльную вытворчасць у многім вызначаецца маштабамі ўкаранення найбольш перспектыўных распрацовак, асваеннем новых узораў прадукцыі. За 1981—1988 гг. у БССР створана 1311 узораў новых тыпаў машын, абсталявання, апаратаў і прыбораў. Гэта — электратэхнічнае абсталяванне, металарэзныя станкі, аўтамабілі, сельскагаспадарчыя машыны, хімічнае і помпава-кампрэсарнае абсталяванне, прыборы і сродкі аўтаматызацыі. Але якасныя характарыстыкі айчынай тэхнікі далёкія ад сусветных дасягненняў. Адсюль мы можам меркаваць аб яе канкурэнтаздольнасці. На Мінскім аўтамабільным заводзе, напрыклад, сусветнаму ўзроўню адпавядае толькі 18 % прадукцыі. Магутныя МАЗы і БелАЗы па некаторых важных параметрах уступаюць лепшым зарубежным узорам, што не дазваляе ім шырока выйсці на рынкі развітых капіталістычных краін. Менавіта ў гэтым паказчыку найбольш выразна назіраецца ўзровень тэхнічных ідэй і праектных распрацовак, канструкцый і матэрыялаў, што сведчыць аб недастатковым выкарыстанні інтэлектуальных сіл рэспублікі. Наяўнасць цікавых і перспектыўных дасягненняў у галіне фундаментальных даследаванняў часцей за ўсё не суправаджалася хуткай і эфектыўнай іх рэалізацыяй у тэхніцы і тэхналогіі. У выніку абнаўленне вытворчасці і выпускаемай прадукцыі ажыццяўлялася ў такіх маштабах і такімі тэмпамі, якія дазвалялі дасягаць толькі сярэдняга ўзроўню, што не адпавядаў, а тым больш не пераўзыходзіў лепшыя сусветныя ўзоры. Тэрміны асваення прагрэсіўных навін нярэдка зацягваліся на 10 і больш гадоў, што значна затрымлівала ў цэлым навукова-тэхнічнае развіццё краіны і рэспублікі. Такі лёс напаткаў і малаадходную тэхналогію і комплекс для клінавой пракаткі дэталей, якія былі распрацаваны ў 1972 г. вучонымі фізіка-тэхнічнага інстытута АН БССР і не атрымалі да гэтага часу шырокамаштабнага ўкаранення, што ні ў якім выпадку не адпавядае патрабаванням паскарэння навукова-тэхнічнага прагрэсу.

Найбольш сур'ёзнай перашкодай на шляху асваення навуковых ідэй у практыцы застаюцца ведамасныя перагародкі, дэфекты гаспадарчага механізма, а часам і манапольнае становішча шэрага галіновых навукова-даследчых інстытутаў, якія адхіляюць прынцыпова новыя тэхналагічныя рашэнні і арыентуюцца на частковую мадыфікацыю ўстарэлых у сваёй аснове машын і прыбораў. Яшчэ вялікая колькасць дагавораў паміж навуковымі і вытворчымі калектывамі накіравана на ліквідацыю «вузкіх» месц. Спецыялісты звяртаюцца да навукі, як да своеасаблівай «хуткай дапамогі» па ўстараненню асобных недахопаў.

Новыя магчымасці паскарэння навукова-тэхнічнага прагрэсу, у тым ліку і ў справе практычнай рэалізацыі дасягненняў навукі ў вытворчасці, адкрывае закон СССР аб дзяржаўным прадпрыемстве (аб'яднанні). Ён вызначыў прававую аснову пераходу на поўны гаспадарлік і самафінансаванне прадпрыемстваў. Закон, як і эканамічная рэформа ў цэлым, павінен карэнным чынам павысіць зацікаўленасць вытворчасці ў новай тэхніцы і тэхналогіі.

Эфектыўнай формай аб'яднання намаганняў навукі і вытворчасці з'яўляюцца навукова-вытворчыя аб'яднанні, лабараторыі дваінога падпарадкавання, часовыя творчыя калектывы, якія закліканы забяспечыць інтэнсіфікацыю навуковых даследаванняў, умацаванне міжведамаснага творчага супрацоўніцтва. Перавага названых фарміраванняў у тым, што яны аб'ядноўваюць буйныя навуковыя сілы і вялікія вытворчыя аб'яднанні, іх слабасць — у яшчэ недастатковай інтэграцыі.

За час, які прайшоў пасля XXVII з'езда КПСС, у нашай краіне ажыццёўлены шэраг важных мер па ўзняццю эфектыўнасці дзейнасці навукова-даследчых устаноў. У рэспубліцы пачаты пераход на мэтавае фінансаванне навуковых даследаванняў, укараняюцца конкурсныя прынцыпы ў фарміраванні і фінансаванні навуковай тэматыкі, распрацаваны важнейшыя навукова-тэхнічныя праграмы. Узмоцнена каардынацыйная дзейнасць, наладжваецца больш актыўнае ўзаемадзеянне акадэмічных устаноў з галіновымі інстытутамі і вышэйшымі навучальнымі ўстановамі, а іх усіх разам — з галінамі народнай гаспадаркі. Новы эканамічны механізм навукова-тэхнічнай творчасці павінен рэзка абмежаваць прымяненне адміністрацыйна-бюракратычных

метадаў. Ён змяшчае ў сабе рэальную і лёгка рэалізуемую магчымасць выкарыстоўваць вучонымі, інжынерамі ці іх групамі альтэрнатыўныя варыянты арганізацыі (нефармальныя ініцыятывы): на аснове патэнта ці працоўнага пагаднення, разнаметаваыя кааператывы, навукова-тэхнічныя таварыствы, аб'яднанні па інтарэсах, іншыя формы з магчымасцю атрымання статусу юрыдычнай асобы, а таксама фінансавых і іншых рэсурсаў. Сапраўды, формы арганізацыі навукі, якія склаліся ў мінулым і дзейнічаюць сёння, не маюць такой ступені свабоды апэратыўнасці, гібкасці і рызыкі (а ў выніку і рэзультатыўнасці), якімі яны змогуць валодаць пры развіцці механізмаў самарэгуляцыі. Для забеспячэння дзейнасці «нефармальных сістэм» у навуцы неабходны адпаведныя ўмовы.

Вялікае значэнне для выяўлення фундаментальных, стратэгічных напрамкаў навукова-тэхнічнага прагрэсу ў Беларускай ССР мае пастанова ЦК КПБ і Савета Міністраў БССР «Аб мерах па развіццю Акадэміі навук БССР і павелічэнню ўкладу вучоных, усіх навуковых кадраў у вырашэнне эканамічных і сацыяльных задач, вылучаных XXVII з'ездам КПСС» (1988). У ёй вызначаны прыярытэтныя напрамкі навуковага пошуку, прадугледжваецца значнае павелічэнне фінансавання вядучага навуковага цэнтра, умацаванне матэрыяльна-тэхнічнай базы, развіццё існуючых і стварэнне новых навуковых падраздзяленняў, іх вопытна-эксперыментальнай базы. У прыватнасці, намячаецца к 2000 г. павялічыць у два разы фондаўзброенасць кожнага навуковага супрацоўніка, а тэхнічную ўзброенасць — больш чым у два разы. Быў выбраны новы склад Прэзідыума АН БССР, які ўзначаліў лаўрэат Ленінскай прэміі акадэмік У. П. Платонаў. Важную ролю адыгралі работа камісіі вучоных і прынятая на аснове яе рэкамендацыі пастанова Прэзідыума АН СССР «Аб развіцці Акадэміі навук БССР».

Акадэмічныя ўстановы правялі вялікую работу па канцэнтрацыі навуковых сіл на вырашэнне праблем, якія маюць важнае народнагаспадарчае значэнне для рэспублікі. АН БССР узначаліла распрацоўку міжгаліновых рэспубліканскіх комплексных праграм па інфарматыцы і машынабудаванню, рэсурсазберажэнню, навукова-даследчыя работы па праблемах, звязаных з ліквідацыяй вынікаў аварыі на Чарнобыльскай АЭС. Рэалізуецца рэспубліканская праграма па развіццю фунда-

ментальных і прыкладных даследаванняў у галіне матэматыкі, шырокаму прымяненню метадаў матэматычнага мадэліравання ў галінах народнай гаспадаркі.

Дынамізму навукі служыць перавод навуковых арганізацый на поўны гасразлік і самафінансаванне. Сутнасць яго заключаецца ў тым, што навуковая прадукцыя, да якой адносяцца закончаныя навукова-даследчыя, праектныя, канструктарскія, тэхналагічныя і іншыя работы, набывае статус тавару. У 1988 г. у такіх умовах ужо дзейнічалі звыш 90 галіновых навукова-тэхнічных арганізацый рэспублікі. Прыкметна, на 10—15 %, скарачаны ў іх тэрміны навуковых распрацовак, істотна ўзраслі магчымасці стымулявання інтэнсіўнай кваліфікаванай працы.

Працэс перабудовы ў навуцы ўжо закрануў яе арганізацыю, планаванне і каардынацыю даследаванняў. Удасканалваецца кіраванне даследаваннямі: ліквідуюцца празмерная цэнтралізацыя, павышаецца самастойнасць інстытутаў, ствараецца больш гібкая структура інстытутаў. Нармальнае развіццё навуковай эўрыстыкі немагчыма без дастаткова высокай ступені яе самастойнасці ў сістэме грамадскіх адносін. Яна павінна быць свабоднай ад дробязнай апекі партыйных работнікаў і апарату кіравання, мець магчымасць выступаць незалежна ад яго па ўсіх пытаннях як свайго ўласнага развіцця, так і сацыяльна-эканамічнага і палітычнага працэсу.

Што яшчэ зроблена? Укараняюцца конкурсныя прынцыпы ў фарміраванні навуковай тэматыкі, пры якіх прыярытэт аддаецца сапраўды важным напрамкам, дзе можна забяспечыць выхад на сусветны ўзровень. У далейшым гэта дазволіць скасоўваць падраздзяленні, якія сталі непатрэбнымі. Напрыклад, на такой аснове ў Інстытуце фізіка-арганічнай хіміі АН БССР былі адабраны самыя перспектыўныя і значныя тэмы для даследаванняў. У выніку склалася новая гібкая структура: замест пятнаццаці лабараторый засталася восем і дваццаць тэматычных груп. Узначалілі падраздзяленні аўтары ідэй, перамогшых на конкурсе.

Аздараўленне савецкага грамадства карэнным чынам мяняе ўмовы і для развіцця грамадазнаўства. Адкрываюцца новыя магчымасці. Упершыню з'яўляецца надзея на тое, што ўзнікае патрэба ў людзей ведаць аб сабе ўсё без утойвання і лакіроўкі для рэаль-

нага вырашэння праблем, праўдзівага разумення сацыяльных механізмаў, якія дзейнічаюць у краіне. Тут назбіралася шмат дагматычных ацэнак, даўно не прызнаных жыццём. Гэта датычыцца вывучэння такіх складаных праблем, як гісторыя сацыялістычнага будаўніцтва, функцыяніраванне беларускай мовы і развіццё гарманічнага двухмоўя, суадносін нацыянальнага і інтэрнацыянальнага выхавання працоўных і інш.

Перад гісторыкамі рэспублікі стаіць актуальная задача ўсебаковага навуковага асэнсавання важнейшых этапаў нашай гісторыі, пераадолення «формулы замоўчвання» асобных падзей, праўдзівае асвятленне «белых плям». З'явілася шмат нарысава-публіцыстычных матэрыялаў, што асвятляюць альбо пазабываныя, альбо скажоныя падзеі мінулага, якія аднаўляюць сумленныя, адданыя забыццю імёны ўдзельнікаў рэвалюцыі, сацыялістычнага будаўніцтва, абароны заваёў новага ладу. Не ўсе яны раўназначныя па сваёй якасці, у многіх з іх не ўдалося пазбегнуць ранейшых падыходаў. Гісторыю можна пісаць толькі на аснове шырокага аналізу дакументаў, архіўных матэрыялаў, якія ў цяперашні час для большасці даследчыкаў застаюцца зачыненымі «сямяю замкамі». Не менш важны аналіз ідэй, цвярозая і сумленная іх ацэнка — яе якраз пакуль што і не хапае. Пры гэтым неабходна паказваць паступовыя суадносіны як дасягненняў, так і дапушчаных памылак. Патрабуюцца прынцыпова іншая арганізацыя справы, мабільныя творчыя калектывы даследчыкаў, здольных хутка рэагаваць на сацыяльныя абставіны, якія змяняюцца, на грамадскую цікавасць да праблем сацыяльнага, грамадска-палітычнага і культурнага жыцця БССР.

Вялікія магчымасці адкрывае ў навуцы перабудова і галаснасць — устараненне манапольнага становішча асобных вучоных і калектываў на аснове развіцця спаборнасці, правядзення глыбокай навуковай экспертызы праектаў даследаванняў. Дэмакратызацыя патрэбна для аздараўлення ўсяго становішча ў навуковым асяроддзі, для стварэння ўмоў, якія б дазвалялі найбольш эфектыўна выкарыстоўваць назапашаны патэнцыял. Выбарнасць вучоных саветаў, дырэктараў, кіраўнікоў аддзелаў і лабараторый не фармальная, а творчая атэстацыя навуковых супрацоўнікаў — усе гэтыя мерапрыемствы — звёны адной мэты. Стварэнне ўмоў для

творчасці, ініцыятывы, пошуку новага, павышэння інтэлектуальнага патэнцыялу — надзейная гарантыя дынамізму навуковага комплексу рэспублікі, выхаду на перадавыя рубяжы.

ПРАЗ РЭВАЛЮЦЫЙНУЮ ПЕРАБУДОВУ — ДА НОВАГА АБЛІЧЧА САЦЫЯЛІЗМУ

А. М. РУСАҚОВА,
кандыдат гістарычных навук

Абвостраныя супярэчнасці і накопленыя негатыўныя тэндэнцыі прывялі ў 70-я гг. да рэзкага замаруджвання тэмпаў сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны.

Ужо на лістападаўскім (1982) і на чэрвеньскім (1983) пленумах ЦК КПСС выразна прагучалі два палажэнні, што атрымалі далейшае развіццё ў 1985 г. Гэта, па-першае, думка аб неабходнасці карэнных змен у сістэме вытворчых адносін і, па-другое, разуменне недастатковасці спасціжэння сутнасці сацыялізму, уласцівых яму заканамернасцей і супярэчнасцей.

Але рэальная барацьба за абнаўленне і перабудову грамадскага жыцця краіны пачынаецца з сярэдзіны 80-х гг. Красавіцкі (1985) Пленум ЦК КПСС сфармуляваў стратэгічны курс на паскарэнне сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны, на дасягненне новага якаснага стану савецкага грамадства. Сутнасць яго — у актывізацыі ўсёй сістэмы палітычных і грамадскіх інстытутаў, паглыбленні сацыялістычнай дэмакратыі і на гэтай аснове ва ўдасканалванні грамадскіх адносін, у істотных зменах у сферы працы, матэрыяльных і духоўных умоў жыцця людзей.

XXVII з'езд КПСС канкрэтызаваў стратэгію паскарэння, абгрунтаваў яе неабходнасць, сутнасць, шляхі рэалізацыі. Фактары, якія вызначалі неабходнасць карэнных пераўтварэнняў у жыцці грамадства, зводзіліся не толькі да нарастання застоўных тэндэнцый у жыцці савецкага грамадства, але і да разумення таго, што вялізныя патэнцыяльныя магчымасці сацыялізму не былі ў належнай меры ўсвядомлены і не выкарыстоўваліся. Характарыстыка сутнасці стратэгічнага курсу на паскарэнне была дапоўнена некаторымі новымі палажэннямі — у тым ліку аб развіцці самога чалавека як важнейшай задачы сацыялізму. У цэнтры